

ALTERNATIV MOLIYAVIY TIZIMLARDA XULQ-ATVOR MOLIYASINING AHAMIYATI VA BUGUNGI KUNDAGI O'RNI

PhD Usmonov Bunyod

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Matayusupova Shahina

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Annotatsiya. Moliya tizimini mamlakat miqyosida raqamlashtirish hamda takomillashtirish va moliya tizimini rivojlantirishda bozor konyukturasini takomillashtirib borish doimo muhim ahamiyat kasb etib kelgan. 2008-yildan so'ngra ushbu ko'lamni yanada takomillashtirish avj oldi. Ushbu maqolada islom moliyasi hamda xulq atvor moliyasi to'g'risida ko'plab iqtisodchi olimlarning yondashuvlari hamda umumiy xulosa keng yoritilib berilgan.

Kalit so'zlar: alternativ moliya, standart, inqiroz, islom moliyasi, moliya tizimi, globallashuv, pul-kredit siyosati.

ВАЖНОСТЬ ПОВЕДЕНЧЕСКИХ ФИНАНСОВ В АЛЬТЕРНАТИВНЫХ ФИНАНСОВЫХ СИСТЕМАХ И ИХ МЕСТО СЕГОДНЯ

PhD Усмонов Бунёд

Ташкентский государственный экономический университет

Мамаюсупова Шахина

Ташкентский государственный экономический университет

Аннотация. Цифровизация и совершенствование финансовой системы на уровне страны, улучшение рыночной конъюнктуры в развитии финансовой системы всегда имели большое значение. После 2008 года началось дальнейшее совершенствование этого масштаба. В этой статье широко освещены подходы многих экономистов и общие выводы об исламских финансах и поведенческих финансах.

Ключевые слова: альтернативные финансы, стандарт, кризис, исламские финансы, финансовая система, глобализация, денежно-кредитная политика

THE IMPORTANCE OF BEHAVIORAL FINANCE IN ALTERNATIVE FINANCIAL SYSTEMS AND ITS PLACE TODAY

PhD Usmonov Bunyod

Tashkent State University of Economics

Matayusupova Shahina

Tashkent State University of Economics

Abstract. Digitization and improvement of the financial system at the country level and improvement of the market conjuncture in the development of the financial system have always been of great importance. After 2008, the further improvement of this scale began. In this article, the approaches of many economists and general conclusions about Islamic finance and behavioral finance are widely covered.

Keywords: alternative finance, standard, crisis, Islamic finance, financial system, globalization, monetary policy.

Kirish.

Bugungi globallashtirish davrida xulq-atvor moliyasi muhim jihatlaridan biri sifatida investorning xatti-harakatlari nazariyasiga nisbatan haqiqiy investor va bozor xatti-harakatlarini tushunish va tushuntirishga oid jarayonlar nazarda tutiladi. Shu bilan birga bu kabi g'oyalar investorlar va bozorlar o'zini qanday tutishi kerakligi haqidagi taxminlarga asoslangan an'anaviy (yoki standart) moliyadan farq qiladi. Asosan, xulq-atvorni moliyalashtirish insonlarning individual va jamoaviy qarorlarni qanday qabul qilishini ko'rsatishdan iborat hisoblanadi. Investorlar va bozorlarning o'zini qanday tutishini tushunish orqali iqtisodiy natijalarni yaxshilash uchun ushbu xatti-harakatlarni o'zgartirish yoki ushbu jarayonlarga moslashish mumkin bo'ladi. Bu esa xulq-atvor moliyasi naqadar ahamiyatlilikini o'zida mujassam etibgina qolmay, ko'pgina hollarda, xulq-atvor moliyasini bilish va integratsiyalashuv jarayonlarining jadallashuvi insonlar uchun yuqori natijalarga olib kelishi mumkin bo'ladi. Shu bilan birga, standart moliya o'z taxminlarini ideallashtirilgan moliyaviy xatti-harakatlarga asoslab bersa, xatti-harakatlar moliyasi o'z taxminlarini kuzatilgan moliyaviy xatti-harakatlarga orqali asoslaydi. Aytish joizki, alternativ moliyaviy tizimlar negizida an'anaviy bank va moliya institutlaridan tashqarida mavjud bo'lgan platformalar, vositalar yoki tuzilmalar nazarda tutiladi. Masalan, kreditlash, kraudfanding, kriptovalyutalar va mikromoliya kabilar shular jumlasidandir.

Adabiyotlar sharhi.

Oxirgi yigirma yil davomida musulmon mamlakatlarida va butun dunyoda islomiy moliya va bank sohasida keng ko'lamli o'sish kuzatildi. Ushbu o'sishga moliyaviy tizimlarda keng makroiqtisodiy va tarkibiy islohotlarni joriy etish, kapital harakatini liberallashtirish, xususiyashtirish, moliya bozorlarining global integratsiyasi, innovatsion va yangi islom mahsulotlarini joriy etish kabi omillar ta'sir ko'rsatmoqda. Islomiy moliya endi mukammallikning yangi darajalariga chiqmoqda. Biroq, o'zining aniq vositalari va bozorlariga ega bo'lgan to'liq islom moliya tizimi hali evolyutsiyaning dastlabki bosqichida. Islomiy vositalar, moliyaviy bozorlar va qoidalar bilan bog'liq ko'plab muammolar va muammolar hal qilinishi va hal qilinishi kerak", - deya ta'kidlaydi Zaher, hamda Kabir Hassan (Shefrin, 2010).

Bilan, Rubanov va boshqalarning (2019) fikricha, sanoat davridagi raqamlashtirish va virtualizatsiya moliya va bozor ishtirokchilari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning tabiatini moslashtiradi. Ko'pgina moliyaviy xizmatlar virtual tekislikka o'tkaziladi, bu muqobil moliyani rivojlantirishga imkon beradi - mablag'larni jalb qilish va onlayn platformalar orqali qarz olish. Muqobil moliya rivojlanishiga omillarning ta'sirini tahlil qilish asosida maqola onlayn platformalar orqali jalb qilingan moliyaviy resurslar miqdorining tegishli omillarning miqdoriy xususiyatlariga bog'liqligi to'g'risida beshta farazni shakllantiradi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, 1) mamlakat iqtisodiy rivojlanishining muqobil moliya rivojlanishi darajasiga sezilarli ta'siri; 2) moliyaviy inklyuziya va mamlakat innovatsiyalar darajasining muqobil moliyalashtirish hajmiga kuchli bevosita ta'siri; 3) axborot texnologiyalarining bevosita ta'sirining yo'qligi va muqobil moliya bozorining rivojlanishiga davlatning tartibga soluvchi ta'sirining yo'qligidir (Bilan, Rubanov va boshq. (2019).

Iqtisodchi olimlar Allen, Carletti va boshqalarning (2013), fikriga ko'ra Biz butun dunyo bo'ylab firmalarning moliyalashtirish kanallarini (ichki va tashqi, mahalliy va xalqaro) har tomonlama ko'rib chiqamiz, bunda asosiy e'tibor muqobil moliyaga - barcha nobozor, bankdan tashqari tashqi manbalardan moliyalashtirishga qaratilgan. Biz ta'kidlaymizki, an'anaviy moliyalashtirish kanallari, jumladan, moliya bozorlari va banklar rivojlangan mamlakatlardagi firmalar uchun muhim mablag' manbalarini ta'minlasa, muqobil moliyalashtirish kanallari ham rivojlangan, ham rivojlanayotgan mamlakatlarda bir xil darajada muhim mablag' manbasini ta'minlaydi. Muqobil moliya tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan mamlakatlarda firmalar uchun asosiy mablag' manbai hisoblanadi. Biz bozor va bank moliyasini huquqiy va institutsional tuzilmalar kabi qo'llab-quvvatlovchi mexanizmlar bilan bir qatorda muqobil moliya bilan solishtiramiz. Muqobil moliya va uning korporativ moliyalashtirishdagi rolini yaxshiroq tushunish uchun ko'proq tadqiqotlar talab etiladi. Biz muqobil moliyalashtirishning turli shakllari bo'yicha firma darajasidagi ma'lumotlarni olish va shu bilan sohadagi asosiy to'siqni bartaraf etish yo'llarini taklif qilamiz deya ta'kidlashadi (Allen & Carletti, 2013).

Iqtisodchi olim Rajanning (2006) fikricha, moliyaviy sektordagi o'zgarishlar uning risklarni tarqatish qobiliyatining kengayishiga olib keldi. Iqtisodiyotlarning tavakkalchilik qobiliyatining ortishi, shuningdek, haqiqiy tavakkalchilikni o'z zimmasiga olish shu paytgacha imkoni bo'lmagan bir qator moliyaviy operatsiyalarga olib keldi va firmalar va uy xo'jaliklari uchun moliyadan ancha keng foydalanish imkoniyatini yaratdi. Tarmoqda bu dunyoni ancha yaxshi qildi. Shu bilan birga, biz bir qator

vositachilarning paydo bo'lishini ham ko'rdik, ularning hajmi va tavakkalchilik ishtahasi tsikl davomida kengayib borishi mumkin. Ushbu vositachilar nafaqat haqiqiy tebranishlarni ta'kidlashlari, balki o'zlarining jamoaviy xatti-harakatlari ehtimolini oshiradigan ba'zi kichik ehtimollik xavflariga duchor bo'lishlari mumkin. Natijada, ba'zi sharoitlarda iqtisodlar o'tmishdagidan ko'ra moliyaviy sektor sabab bo'lgan notinchliklarga ko'proq duchor bo'lishi mumkin. Maqolada pul-kredit siyosati va prudensial nazoratning oqibatlari muhokama qilinadi. Xususan, u vositachi menejerlarning haddan tashqari tavakkal qilish rag'batini kamaytiradigan bozorga mos siyosatlarni taklif qiladi (Rajan, 2006).

Dastlab, uning murakkab tabiati, cheklangan qoidalar va likvidlikning yo'qligi natijasida butun dunyo bo'ylab tartibga soluvchilar muqobillarga investitsiyalarni cheklashga harakat qilishdi. Institutsional investorlar va akkreditatsiyadan o'tgan, yuqori daromadli shaxslarni o'z ichiga olgan murakkab investorlar uchun investitsiyalarni cheklash uchun cheklovlar qo'llanilishi kerak deb o'ylangan. Biroq, yangi texnologiya bilan tanishish muqobil moliya sanoatini sezilarli darajada yo'q qilishga yordam berdi, chunki muqobil moliyaning yangi shakllari rivojlanib, ko'proq investorlar, to'g'rirog'i, unchalik murakkab bo'lmagan chakana investorlar foydalanish imkoniyatiga ega bo'lganligi sababli, bu borada yanada nozik tushunchalarni ishlab chiqish zarurati tug'iladi. Moliya kabi muqobil moliya manbalarining innovatsion dizaynidagi tashqari motivatsiya va ularning bozor ishtirokchilari dinamikasiga ta'siri.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Alternativ moliyaviy tizimlarda xulq-atvor moliyasining qimmatli bo'lishining ba'zi asosiy sabablari quyidagilardan iborat:

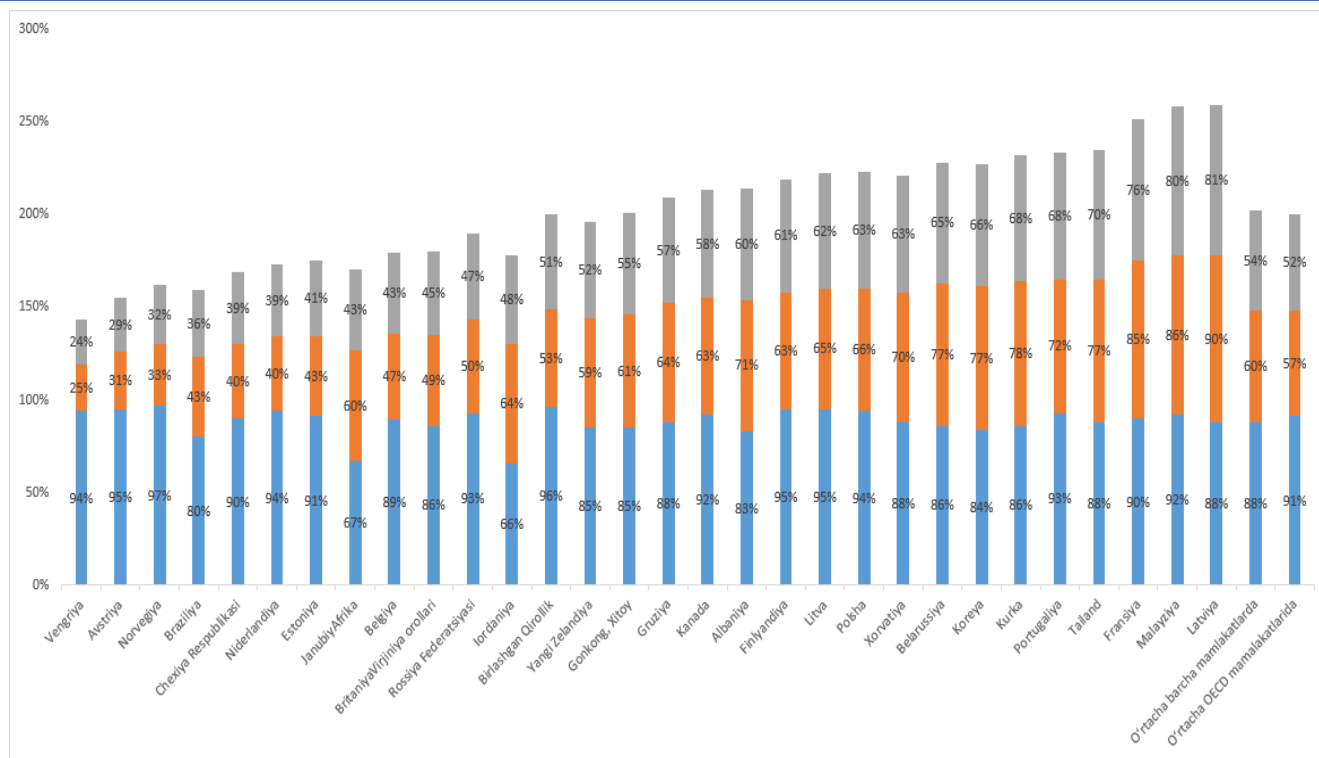
Birinchi, investorning xulq-atvorini tushunish alternativ moliyaning muhim bo'g'inlaridan biri hisoblanib, bu orqali shaxslar va guruhlar muqobil moliyaviy tizimlarda qanday qaror qabul qilishini tushunishga yordam beradi. Shuningdek, bu ularning investitsiya tanlovi va tavakkalchilik xulq-atvoriga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan kognitiv tarafdorlik va hissiy omillarga oydinlik kiritadi. Bu esa, o'z navbatida foydalanuvchilarga qulayroq va investorlar uchun mos moliyaviy mahsulotlarni ishlab chiqishga olib kelishi mumkin.

Ikkinchi muhim sabablaridan biri bo'lib axborot assimetriyasini hal qilish hisoblanadi. Bugungi kunda ko'pgina muqobil moliyaviy tizimlarda investorlar uchun ko'pincha cheklangan yoki assimetrik ma'lumotlar aks ettiriladi. Xulq-atvorni moliyalashtirish investorlar mavjud ma'lumotlarni qanday qayta ishlashlari va sharhlashlari haqida tushuncha berishi mumkin bo'lib, bu esa tizimlarning shaffofligi va ishonchliligini oshirishga xizmat qiladi.

Uchinchi bozor anomalialarini yumshatish alternativ moliyaning muhim bo'g'inlaridan biri bo'lib xizmat qiladi. O'z o'rnida bozor anomaliasi deganda bu fond bozorining kutilayotgan xatti-harakatlariga zid bo'lgan narx harakati tushuniladi va anomaliya berilgan taxmin yoki modelning amalda o'zini oqlay olish yoki oqmasligini isbotlaydi. Boshqacha qilib aytganda, bozor anomalialari an'anaviy moliyaviy modellar asosida kutilganidan chetga chiqadigan aktivlar bahosi yoki savdo faoliyatidagi doimiy o'zgarishlar va xatti-harakatlarni anglatadi.

So'nggi bir necha yil ichida fintech sohasidagi so'nggi yutuqlar tufayli muqobil moliya sezilarli darajada o'sib bormoqda. Xitoyni hisobga olmaganda, 2018-yilda jahon muqobil moliya bozoridagi o'sish sur'ati 48 foizni tashkil etadi (2017-yildagi 60 milliard dollardan 2018-yilda 89 milliard dollargacha) (Kembrij muqobil moliya markazi, 2020-yil). Xitoy 2018 yilda ishlab chiqarilgan 215,37 milliard dollar bilan fintechlar hajmi bo'yicha dunyo bo'ylab yetakchi davlatdir; AQSh va Buyuk Britaniya 2018 yilda mos ravishda 61 milliard dollar va 10,4 milliard dollar hajmi bilan ikkinchi va uchinchi o'rinlarda. Jahon muqobil moliya bozori hajmining sezilarli o'sishiga qaramay, platformalar va boshqa mablag' yig'ish vositalari orqali jalb qilingan mablag'lar hajmi 2017 yildagi 419 milliard dollardan 2018 yilda 304,5 milliard dollargacha (shundan bozordagi kreditlash 64 foizni tashkil etadi) 27 foizga kamaydi (Kembrij markazi) Muqobil moliya uchun, 2020). Yuqori darajadagi siyosiy, tartibga solish va iqtisodiy noaniqlikdan so'ng, moliyaviy texnologiyalar, iqlim o'zgarishi, toza texnologiyalar va yashil moliya sohasidagi so'nggi o'zgarishlar bilan bir qatorda, muqobil moliyadagi yangi hissalar biznes uchun moliya manbalarining manzarasini sezilarli darajada o'zgartiradi (Farag & Johan, 2021).

Tadqiqotlarga ko'ra Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (OECD) mamlakatlarida moliyaviy xulq-atvorni aniqlashda turli xil so'rovnoma-lar o'tkazilgan bo'lib, ularda byudjetlashtirish, sotib olishdan oldin o'ylash, jamg'arish va yashash uchun qarz olish kabi xarakterlarni bilish maqsad qilingan.

- 1-qator** → *Sizning uyingizda kundalik qarorlar qabul qilish uchun kim javobgar (QF1)
O'zlari yoki kimdir boshqa bilan qarorlar qabul qilish*
- 2-qator** → *Sizning uyingizning byudjeti bormi? (QF2) [Ha]
"Ha" deb javob berganlar*
- 3-qator** → *Ishtirokchi moliyaviy qarorlar uchun ham, byudjeti bo'lgan uy xo'jaligida ham javobgardir (hosilaviy o'zgaruvchi)
Qaror qabul qilish va uy xo'jaligining byudjeti borligi haqida xabar berish*

1-rasm. Uy xo'jaliklarining moliyaviy qarorlarini qabul qilish va byudjetlashtirish ko'rsatkichlari

1-rasm ma'lumotlaridan ko'rinadiki, barcha ishtirokchi mamlakatlar va iqtisodiyotlar bo'yicha o'rtacha beshta xonadondan atigi uchtaida byudjet bor (60 %); OECD ishtirokchi mamlakatlari bilan solishtirganda ularning 57 %ida uy xo'jaliklari bor. Yarimidan ko'p ishtirokchilarda uy byudjeti uchun ma'lum darajada javobgarlik aniqlangan (54 % barcha ishtirokchi mamlakatlar va iqtisodiyotlar miqyosida; OECD mamlakatlarida esa 52 %).

Shu bilan bir qatorda, Latviyada (81%), Malayziyada (81%) va Fransiyada (76%) insonlar uy xo'jaligining byudjeti borligi haqida javobgarlik va hisobotning ikkalasini ham olishlari juda keng tarqalgan, ba'zi boshqa mamlakatlarda esa bu ko'rsatkich kamroq (Avstriya, 29 %; Vengriya, 24 %).

Hozirda alternativ moliyaviy tizimlar an'anaviy moliya nazariyalari bilan to'liq tushuntirib bo'lmaydigan noyob bozor anomaliyalarini ko'rsatishi mumkin. Bunda xulq-atvor moliyasi ushbu anomaliyalarni aniqlashi va tushuntirishi mumkin bo'lib, shu bilan birga ularni qanday hal qilish va yanada barqaror va samarali tizimlarni yaratish bo'yicha ko'rsatmalar beradi.

Aytish joizki, bozor anomaliyalarini yumshatish samarali va barqaror moliyaviy bozorlarni rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga kasb etadi. Shu bilan bira qatorda bu kabi anomaliyalar bozor samarasizligiga, aktivlarning noto'g'ri baholanishiga va investorlar uchun potentsial risklarga olib kelishi mumkin.

Xulosa va takliflar.

Umuman olganda, xulq-atvor moliyasi muqobil moliyaviy tizimlar uchun qimmatli istiqbolni taqdim etadi, bu bizning investorlarning xatti-harakatlari, bozor dinamikasi va risklarni boshqarish haqidagi tushunchamizni oshiradi. Xulq-atvor moliyasi haqidagi tushunchalarni o'z ichiga olgan holda, ushbu tizimlardagi manfaatdor tomonlar yanada mustahkamroq va foydalanuvchiga yo'naltirilgan moliyaviy echimlarni yaratishi mumkin, bu esa ko'proq moliyaviy inklyuziya va barqarorlikni ta'minlaydi.

Adabiyotlar / Jumepamypa / Literature:

Allen, F., Carletti, E., & Valenzuela, P. (2013). Financial intermediation, markets, and alternative financial sectors. *Handbook of the Economics of Finance*, 2, 759-798.

Bilan, Y., Rubanov, P., Vasylieva, T. A., & Lyeonov, S. (2019). The influence of industry 4.0 on financial services: Determinants of alternative finance development. *Polish Journal of Management Studies*.

Farag, H., & Johan, S. (2021). How alternative finance informs central themes in corporate finance. *Journal of Corporate Finance*, 67, 101879.

Rajan, R. G. (2006). Has finance made the world riskier?. *European financial management*, 12(4), 499-533.

Shefrin, H. (2010). Behavioralizing finance. *Foundations and Trends® in Finance*, 4(1-2), 1-184.

Usmonov Bunyod (2023). ANALYSIS OF EQUITY AND ITS EFFICIENCY IN JOINT STOCK COMPANIES OF UZBEKISTAN. *World Economics and Finance Bulletin*, 20, 167-171. Retrieved from <https://www.scholarexpress.net/index.php/wefb/article/view/2480>

Usmonov, B. (2023). The Impact of the Financial Ratios on the Financial Performance. A Case of Chevron Corporation (CVX). In: Koucheryavy, Y., Aziz, A. (eds) *Internet of Things, Smart Spaces, and Next Generation Networks and Systems. NEW2AN 2022. Lecture Notes in Computer Science*, vol 13772. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-30258-9_28